

M.Ö. 1177

YAYIN NO: 868

M.Ö. 1177
MEDENİYETİN ÇÖKTÜĞÜ YIL
Eric H. Cline

Özgün Adı: *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed*

Princeton University Press'ten Akçalı Ajans aracılığıyla;
© Eric H. Cline
© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1. Basım: Şubat 2018
4. Basım: Ağustos 2021

ISBN: 978 - 605 - 9521 - 68 - 0

Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19

Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

M.Ö. 1177

MEDENİYETİN ÇÖKTÜĞÜ YIL

.....

ERIC H. CLINE

Çeviren
Ayşegül Kuglin

Bilge
Kültür·Sanat

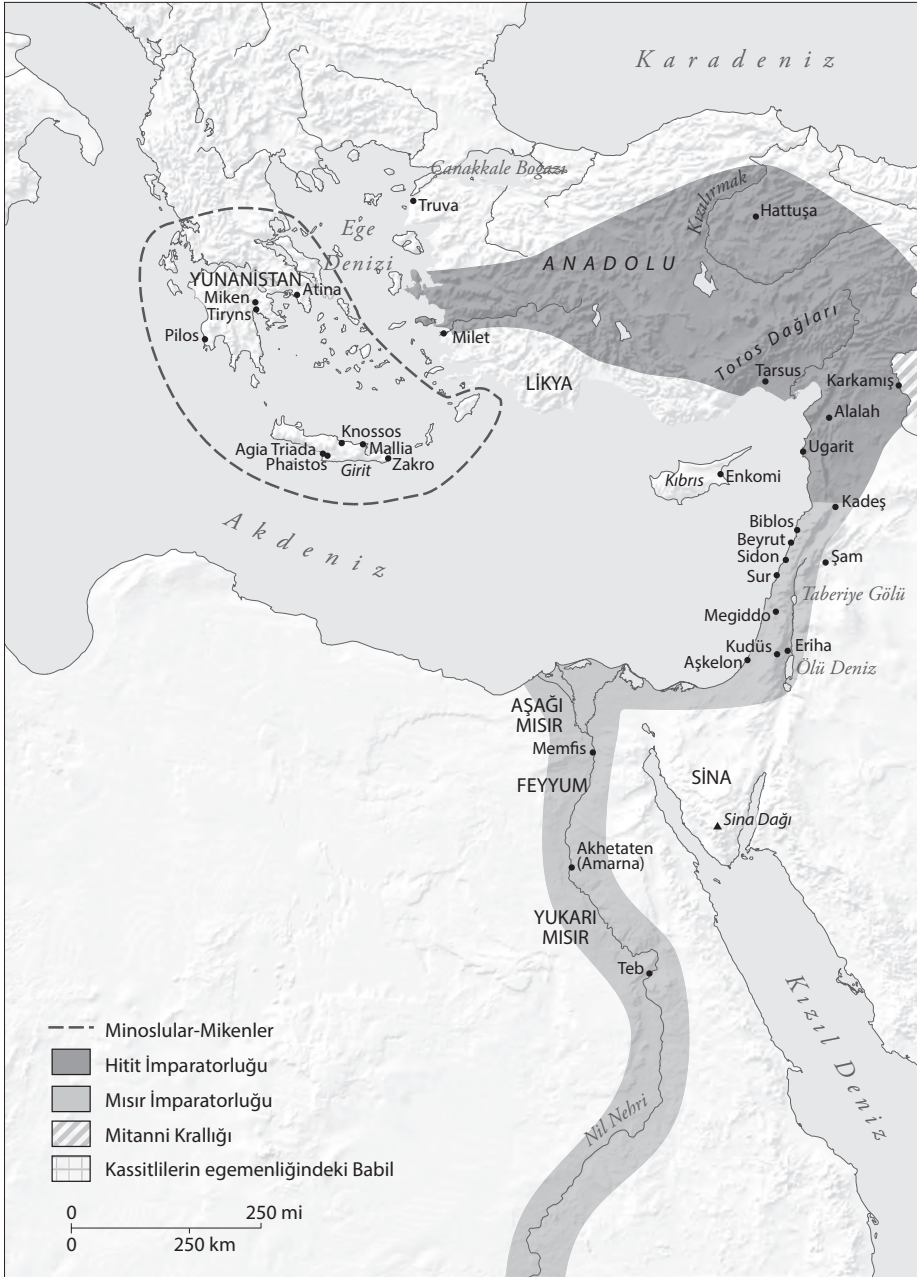
TURNING POINTS IN ANCIENT HISTORY

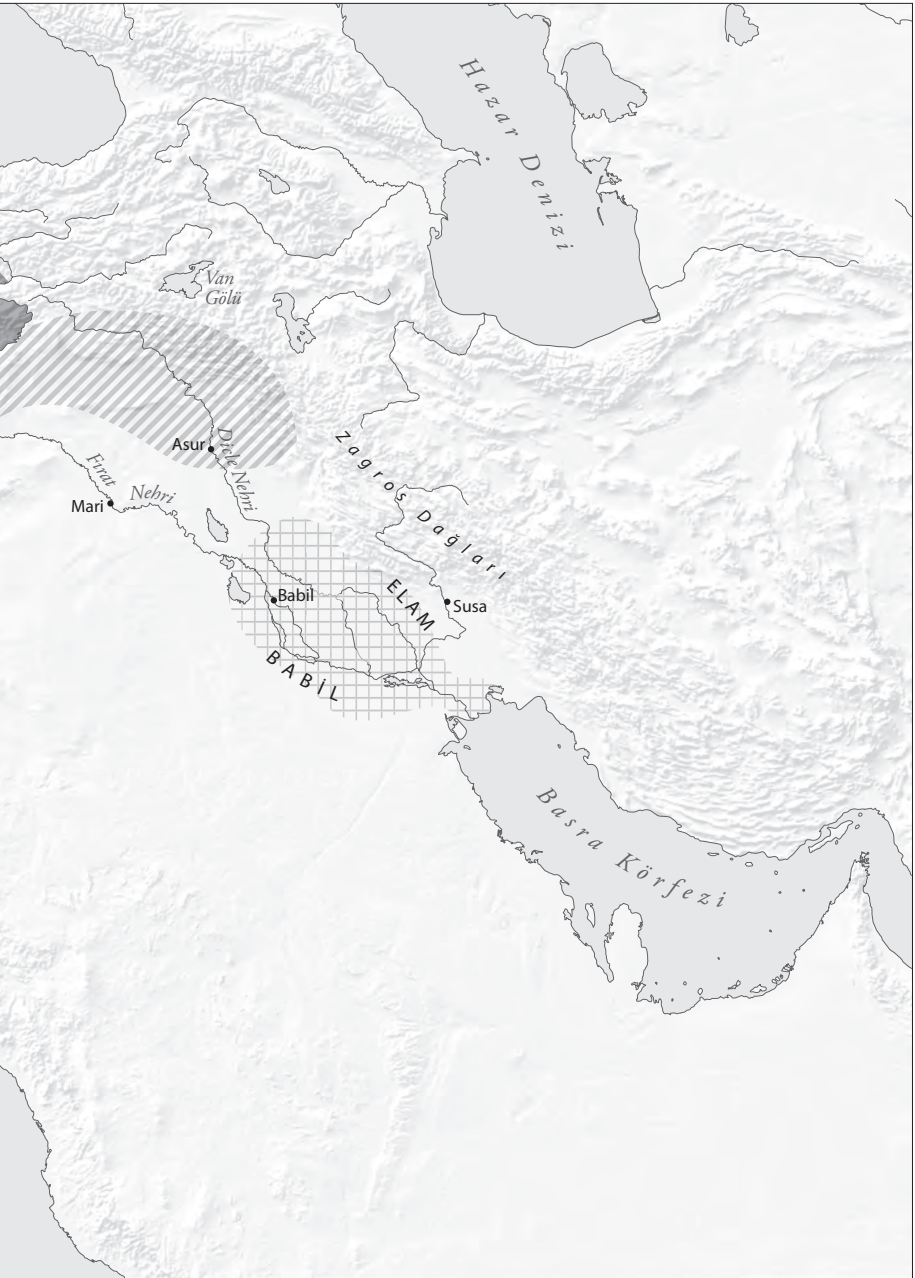
(Eski Çağ tarihinde dönüm noktaları)

Turning Points in Ancient History, antik dünyadaki önemli olaylar ve belirleyici dönemler ile ilgili önde gelen uzmanların yazdığı kolay anlaşılır kitapları bir araya getirir. Bu seride hedef, hem ünlü konuların hem de daha çok ilgiyi hak eden adı pek duyulmamış konuların yeniden yorumlanmasıdır. Kitaplarda hem edebiyat hem de arkeoloji alanlarından kanıtların birleştiği bir anlatı sentezi bulunur.

Neredeyse yarım asırdan
beri bu konuları tartışan ve
öğrencilerine tanıtan
James D. Muhly'ye ithafen

❧ İÇİNDEKİLER ❧

İllüstrasyonların Listesi x

Dizi Editörünün Önsözü xi

Önsöz xiii

Teşekkürler xvii

ÖNDEYİŞ

Uygarılıkların Çöküşü: M.Ö. 1177 1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Perde. Silahlar ve İnsan:

M.Ö. On Beşinci Yüzyıl 19

İKİNCİ BÖLÜM

II. Perde. Hatırlanacak Bir Ege Meselesi:

M.Ö. On Dördüncü Yüzyıl 55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. Perde. Tanrılar ve Vatan İçin Savaşırken:

M.Ö. On Üçüncü Yüzyıl 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. Perde. Bir Dönemin Sonu:

M.Ö. On İkinci Yüzyıl 123

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kusursuz Bir Facialar Fırtınası 171

SONDEYİŞ

Sonuçlar 211

Oyundaki Karakterler 219

Kaynakça 224

Dizin 261

❧ İLLÜSTRASYONLAR ❧

RESİMLER

Baş sayfa resmi. Ege ve Doğu Akdeniz'deki Geç Tunç Dönemi medeniyetlerinin haritası	vi
Resim 1. Medinet Habu'da esir olarak resmedilen Deniz Kavimleri	3
Resim 2. Medinet Habu'da Deniz Kavimleriyle deniz savaşı	7
Resim 3. Benî Hasan'da "Asyalılar"	21
Resim 4. Rekhmire'nin mezarı ve resmedilen Egeli halklar	31
Resim 5a-b. III. Amenhotep'in dev heykelleri ve Ege Listesi	58
Resim 6. Amenhotep'in Miken'de bulunan çini levhası	63
Resim 7. Amarna Mektuplarında toplumsal ilişkiler	69
Resim 8. Uluburun Gemisi'nin rekonstrüksiyonu	91
Resim 9. Ugarit'teki Urtenu'nun arşivindeki kral mektupları	129
Resim 10. M.Ö. 1200 dolaylarında yok edilen yerleşim yerleri	132
Resim 11. Megiddo'dan III. Ramses'in fil dişi kalem kutusu	142

TABLULAR

Tablo 1. Metinde adı geçen Geç Tunç Çağı'ndan Yakın Doğu ve Mısırlı krallar, ülke/krallık sırasına ve kronolojik sıraya göre	16
Tablo 2. Günümüzdeki bölgeler ve Geç Tunç Çağı'ndaki olası isimleri	17

Bu kitap, *Turning Points in Ancient History* adlı bir seri kapsamında yayınlandı. Bu serinin her kitabında antik dünyadaki önemli bir olay veya belirleyici bir dönem ele alınıyor. Her zaman istikrarsız ve çoğu zaman dramatik olan bu olgular tarihe yön verdi. İster ünlü, ister unutulmuş olsun, bu olgular önemli. Biz, sadece ne zaman konusuna değil, niçin ve nasıl konularına da odaklanıyoruz. Serinin yazarları, hikâye anlatmayı bilen akademisyenler ve en güncel araştırmaları kullanan anlatıcılar.

Turning Points in Ancient History, antik dünya araştırmalarında yaygın akımları takip ediyor. Her kitapta arkeoloji ve antik döneme ait metinler, yani maddi ve edebî kültürün delilleri bir araya geliyor. Kitaplarda hem elit kesimin hem sıradan insanların hayatları ele alınıyor. Eski Yunan ve Roma dünyası serinin en önemli unsurlarından olsa da, seri bununla sınırlı kalmayıp Yunanistan ve Roma'ya komşu halkları, Yunan ve Roma topraklarında yaşayan, ancak Yunanlı ve Romalı olmayan halkları ve bu topraklarla sınırlı olmayan antik dünyanın doğu ve batıdaki diğer uygarlıklarını ve halklarını da ele alıyor.

Eski Çağ tarihi için heyecan verici bir dönemden geçiyoruz. Uzak geçmiş anılamının hem içinde yaşadığımız dönemi anlamak için mutlaka gerekli olduğunu, hem de son derece ilginç olduğunu şimdi her zamankinden daha iyi anlamaktayız.

Antik dünyanın evrimi üzerinde Tunç Çağı'nın sona ermesi kadar büyük bir etkisi olan pek az olay yaşandı. Tarih öncesinin büyük krallıkları ve kent devletleri bu dönemde çöktü. Arkalarında piramitler gibi heyecan verici eserler ve sonraları Truva Savaşı efsanesine dönüşen öykü gibi belli belirsiz hatırlanan hikâyeler bıraktılar. Bu dönemi yaşayanlar için felaket, dünyanın sonu gibi göründü. Ancak Tunç Çağı'nın devasa, muhteşem devletlerinin

sona ermesi sayesinde, daha insanî bir ölçekte yeni bir dünyanın, hâlâ bize ev sahipliği yapan M.S. birinci yüzyılın dünyasının ortaya çıkması da mümkün oldu.

M.Ö. 1177: Medeniyetin Çöktüğü Yıl Deniz Kavimlerinin Mısır'ı işgal etmesiyle başlayıp dışarıya ve geriye doğru devam ediyor. Okuru M.Ö. on beşinci yüzyılın zafer günlerindeki Tunç Çağı'na götürüp Mezopotamya'dan Yunanistan'a, İsrail'den Hititlere birçok uygarlığı ele alıyor. Sonra da yüzyılları aşarak bir dünyayı çökerten süreçleri, kişileri ve olayları ele alıyor. Tüm bu süre boyunca kanıtlar sezgisel bir yaklaşımla inceleniyor. Ayrıntılara hem Suriye'deki liman kenti Ugarit'in M.Ö. 1190 dolaylarında yağmalanması kadar büyük ölçekte, hem de Mısır firavunu Tutankhamun'un iskeletine uygulanan bilgisayarlı tomografi ve bacağı kırmasından sonra büyük ihtimalle ölümüne sebep olan enfeksiyon kadar samimi şekilde yaklaşıyor.

Eric Cline, enerjisi, espri gücü ve dramatik tarzıyla, ekonomik kriz ve iklim değişikliğinden Orta Doğu'daki savaşa, Geç Tunç Çağı ile günümüz arasındaki yankıları araştırıyor. M.Ö. 1177 yılı, her gün kullanılan bir kavram olmasa da, olmayı hak ediyor.

Barry Strauss

ÖNSÖZ

Yunanistan'ın ekonomisi karman çorman. Libya, Suriye ve Mısır iç isyanların kaskacında, dış mihraklar ve yabancı askerler de yangını körüklüyor. Türkiye ve İsrail durumun kendilerine de sirayet etmesinden korkuyor. Ürdün mültecilerle dolu. Irak kargaşa içinde, İran ise savaşa hazır ve tehditkâr. Yıl M.S. 2013 mü? Evet. Fakat üç bin yıl önce, Tunç Çağı Akdeniz uygarlıklarının birbiri ardına çökerek Batı dünyasının gidişini ve geleceğini sonsuza dek değiştirdiği M.Ö. 1177'de de durum buydu. Tarihte önemli bir andı bu - antik dünyanın dönüm noktasıydı.

Ege, Mısır ve Yakın Doğu'da Tunç Çağı, yaklaşık olarak M.Ö. 3000 yılından M.Ö. 1200 yılının hemen sonrasına kadar, yani neredeyse iki bin yıl sürdü. Yüzyıllar boyunca süren kültürel ve teknolojik evrimden sonra sonu geldiğinde, batıda Yunanistan ve İtalya'dan doğuda Mısır, Kenan ve Mezopotamya'ya kadar Akdeniz bölgelerinin uygar ve uluslararası dünyasının büyük kısmı hazin bir şekilde sekteye uğradı. Yüzyıllar içinde evrilmiş olan büyük imparatorluklar ve küçük krallıklar hızla çöktü. Onların sona ermesiyle birlikte, uzmanların eskiden dünyanın ilk Karanlık Çağı olarak nitelendirdiği bir geçiş dönemi başladı. Yunanistan'da ve etkilenen diğer bölgelerde yeni bir kültürel Rönesans'ın başlayıp bugün bildiğimiz Batı toplumunun zeminini hazırlaması için yüzyıllar geçmesi gerekecekti.

Bu kitap öncelikle Tunç Çağı uygarlıklarının çöküşü ve üç bin yıl önce çökmelerine sebep olan unsurlarla ilgiliyse de, bugünkü küreselleşmiş ve ulus ötesi toplumlarımızla ilgili güncelliğini yitirmemiş dersler içerebilir. Bazıları, Geç Tunç Çağı dünyasıyla bizim teknoloji odaklı kültürümüz arasında geçerli bir karşılaştırma yapılamayacağını varsayabilir. Ancak bu iki dünya arasında - diplomatik elçilikler ve ekonomik ticaret ambargoları, adam kaçırmaya ve fidye istekleri; cinayetler ve hükümdarlara yönelik suikastlar; görkemli evlilikler ve tatsız boşanmalar; uluslararası

entrikalar ve kasıtlı askerî bilgi çarpıtma; iklim değişikliği ve kuraklık; hatta bir iki batık gemi dâhil - o kadar çok benzerlik var ki, üç bin yıldan uzun süre önce yaşanmış bir dönemin olaylarını, insanlarını ve mekânlarını incelemek sadece Eski Çağ tarihi okumak konusunda akademik bir çaba olmakla sınırlı kalmaz.¹ Şu anki küresel ekonomide ve Japonya'daki depremler ve tsunamiler ile Mısır, Tunus, Libya, Suriye ve Yemen'deki "Arap Baharının" demokratik devrimleri sebebiyle yakın zamanda harabeye dönen bir dünyada, ABD ve Avrupa'nın servetleri ve yatırımları, Doğu Asya'yı ve Orta Doğu'nun petrol üreten uluslarını da içeren uluslararası bir sistem içerisinde, içinden çıkılmaz biçimde birbirine dolanmış durumda. Bu yüzden, üç bin yıl önce çökmüş olan, birbirine benzer şekilde sarılmış medeniyetlerin paramparça kalıntılarının incelenmesinden elde edilecek çok şey var.

"Çöküşleri" ele alıp imparatorlukların yükselişini ve düşüşünü karşılaştırmak yeni bir fikir değil; akademisyenler, en azından Edward Gibbon'un Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile ilgili ünlü eserini yazdığı 1700'lerden beri bunu yapıyor. Daha yeni bir örnek ise Jared Diamond'ın *Çöküş* adlı kitabı.² Ancak bu yazarlar tek bir imparatorluğun ya da tek bir medeniyetin nasıl sona erdiğini değerlendiriyorlardı - Romalılar, Mayalar, Moğollar ve benzerleri. Biz ise, çok sayıda uygarlığın tümünün birbiriyle etkileşime girdiği ve birbirlerine en azından kısmen bağımlı olduğu küreselleşmiş bir dünya sistemini değerlendiriyoruz. Tarihte, bu tür küreselleşmiş dünya sistemlerinin sadece birkaç örneği var; Geç Tunç Çağı

1. Bu konuda, yakın zamanda küreselleşmeler ve antik dünya hakkında bir eser yayınlayan Jennings'in 2011 tarihli yayınına katılıyorum. Ayrıca bkz. Sherratt 2003, on yıl kadar önce, ilişkilerin tam boyutu ortaya çıkmadan önce çıkan bir makale ve daha sonra Katie Paul'ün benim danışmanlığında yazdığı bir yüksek lisans tezi (2011).
2. Diamond 2005; bkz. daha önce Tainter 1988 ve editörlüğünü Yoffee ve Cowgill'in yaptığı yayın 1988; ayrıca Killebrew 2005: 33-34; Liverani 2009; Middleton 2010: 18-19, 24, 53; ve yine Middleton 2012; Butzer 2012; Butzer ve Endfield 2012. Özellikle dünya sistemleri açısından, çok tartışılan imparatorlukların yükselişi ve düşüşü konusu için, bkz. Frank 1993; Frank ve Gillis 1993; Frank ve Thompson 2005. Ayrıca kısa süre önce (2012 Aralık) Kudüs'te "Analyzing Collapse: Destruction, Abandonment and Memory" başlıklı bir konferans düzenlendi (<http://www.collapse.huji.ac.il/the-schedule>) ancak sonuçlar henüz yayınlanmadı.

boyunca yürürlükte olan ile günümüzde yürürlükte olan en belirgin örneklerden ikisi ve aralarında bazen şaşırtıcı paralellikler - ya da daha doğrusu benzetmeler - bulunabiliyor.

Tek bir örnekle açıklamak gerekirse, İngiliz akademisyen Carol Bell, yakın zamanda “Geç Tunç Çağı’nda kalayın stratejik öneminin, günümüzde ham petrolün sahip olduğu stratejik önemden büyük ihtimalle pek farklı olmadığını” ileri sürdü.³ O dönemde, kalay sadece Afganistan’ın Bedehşan bölgesindeki belirli madenlerden elde edilir ve Mezopotamya’daki (günümüzde Irak) ve Suriye’nin kuzeyindeki kentlere kara yoluyla getirilip daha kuzeydeki, güneydeki ya da batıdaki hedeflere ve Ege Denizi’nin ötesine buradan gönderilirdi. Bell’e göre, “Günümüzde, Amerikalı arazi aracı sürücülerine uygun fiyata benzin yetiştirme meselesi bir Amerikan başkanının zihnini ne kadar meşgul ediyorsa, silah kalitesinde tunç üretebilmek için yeterli miktarda kalay elde edebilme meselesi de Hattuşa’daki Büyük Kral’ı ve Teb’deki Firavunu o kadar endişelendirmiş olmalı!”⁴

Önceden Oxford’daki Ashmolean Müzesi’nde görev almış olan ve şimdi Sheffield Üniversitesi’nde çalışan arkeolog Susan Sherratt, bu benzetmenin yerinde olduğunu on yıl önce savunmaya başlamıştı. Sherratt’a göre M.Ö.1200 yılı ile günümüz dünyası arasındaki “gerçekten işe yarar benzerlikler” arasında siyasi, sosyal ve ekonomik bölünme ve “daha önce görülmemiş toplumsal düzeylerde ve daha önce görülmemiş mesafelerden” doğrudan alışveriş yapılması vardı. Konuyla ilgili en önemli yorumu, Geç Tunç Çağı sonlarındaki durumun günümüzdeki “dünyanın bir tarafındaki siyasi belirsizliklerin, binlerce mil ötedeki bölgelerin ekonomilerini şiddetli bir şekilde etkileyebildiği, gitgide homojenleşen fakat kontrol edilemeyen küresel ekonomi ve kültürle”⁵ bir benzerlik oluşturduğu yorumuydu.

Tarihçi Fernand Braudel şöyle yazmıştır: “Tunç Çağı’nın tarihi rahatlıkla piyes şeklinde yazılabilir: İşgallerle, savaşlarla, yağmayla, siyasi felaketlerle ve uzun süreli ekonomik çöküşlerle, ‘halklar arasındaki ilk çatışmalarla’ dopdoludur.” Braudel, Tunç

3 Bell 2012: 180.

4 Bell 2012: 180-81.

5 Sherratt 2003: 53-54. Ayrıca bkz. Singer 2012.

araştırmaların bir örneği, Arizona Üniversitesi'nde onursal profesör ve Lycoming Üniversitesi'nde Yakın Doğu Arkeolojisi alanında ordinaryüs profesör olan William Dever'in çalışmaları. Kenan ülkesinde çöküş sonrasında döneme ilgili Dever şunları söyledi:

“Belki de ‘Karanlık Çağ’ ile ilgili olarak varılacak en önemli sonuç... karanlık falan olmadığı. Arkeolojik keşif ve araştırmalar sayesinde gitgide aydınlatılan bu dönem, görünüşe göre daha çok yeni bir çağa, Kenan uygarlığının harabeleri üzerinde yükselecek ve modern Batı dünyasına, özellikle Fenikeliler ve İsrailoğulları vasıtasıyla hâlâ vârisi olduğumuz bir kültürel miras bırakan bir çağa zemin hazırladı.”⁸

Ayrıca, Christopher Monroe'nun da belirttiği gibi, “her uygarlık eninde sonunda maddi ve ideolojik gerçekliklerin yıkım ve yeniden yaratma gibi şiddetli şekilde yeniden yapılanmalarını deneyimler.”⁹ Bunu zaman içinde imparatorlukların aralıksız yükselişinde ve çöküşünde, Akadlarda, Babillilerde, Hititlerde, Neo-Assurlularda, Neo-Babillilerde, Perslerde, Makedonlarda, Romalılarda, Moğollarda, Osmanlılarda ve diğerlerinde gördük. Günümüz dünyasının da buna dayanıklı olduğunu sanmayalım, çünkü sandığımızdan daha hassasız. ABD'de Wall Street'in 2008'de çöküşü, Geç Tunç Çağı'nda tüm Akdeniz dünyasının çöküşüne kıyasla hafif kalsa da, küresel ölçekte olan bankacılık kurumları derhâl kurtarılmazsa benzer bir çöküşün gerçekleşebileceği konusunda uyarılarda bulunanlar vardı. Örneğin *Washington Post* gazetesi, o dönemde Dünya Bankası'nın başkanı olan Robert B. Zoellick'in sözlerini yayınladı. Zoellick, “küresel finansal sistem bir ‘devrilme noktasına’ gelmiş olabilir” diyerek bu noktayı şöyle tanımladı: “Bir krizin tam bir iflase dönüştüğü ve hükümetlerin durumu kontrol altına almasının son derece zorlaştığı nokta.”¹⁰ Günümüzdeki dünya gibi karmaşık bir sistemde, tüm sistemin istikrarsızlığını yitip çökmesi için bu kadarı yeterli olabilir.

Southern Illinois Üniversitesi'nde 2013 Mart ayında bu konuda bir konferans düzenlendi: “Beyond Collapse: Archaeological Perspectives on Resilience, Revitalization & Reorganization in Complex Societies.”

8 Dever 1992: 108.

9 Monroe 2009: 292.

10 Cho ve Appelbaum 2008, A1.

EĞER

Geç Tunç Çağı dönemi, haklı olarak dünya tarihinin altın çağlarından biri, erken dönem bir küresel ekonominin başarılı olduğu bir dönem olarak kabul edildi. Peki, eğer dünya tarihi farklı şekilde gelişse veya farklı bir yol izleseydi bu bölgelerdeki uygarlıklar son bulmaz mıydı? Ya Yunanistan ve Doğu Akdeniz'deki seri depremler yaşanmasaydı? Kuraklık, kıtlık, göçmenler ya da istilacılar olmasaydı? Görünüşe göre tüm uygarlıklar yükselip çöküyorsa, Geç Tunç Çağı yine de bir noktada sona erer miydi? Ne olursa olsun, daha sonra meydana gelen gelişmelerin herhangi biri yine de ortaya çıkar mıydı? Gelişme devam eder miydi? Teknoloji, edebiyat ve siyaset alanındaki ilerlemeler, gerçekte olduğundan yüzyıllarca öncesinde yaşanır mıydı?

Bunlar elbette kulağa hoş gelen, ancak cevaplanması mümkün olmayan sorular. Tunç Çağı uygarlıkları sona erdi, Yunanistan'dan Levant ve ötesine uzanan bir coğrafyada gelişmenin baştan başlaması zorunlu oldu. Bunun sonucunda Doğu Akdeniz'de İsrailoğulları, Aramiler ve Fenikeliler ile Yunanistan'da Atinalılar ve Spartalılar gibi yeni halklar ve/veya yeni şehir devletler kendilerine birer yer bulabildiler. Onların sayesinde ortaya sonunda alfabe, tek tanrılı dinler ve sonunda demokrasi gibi yeni gelişmeler ve yenilikçi fikirler çıktı. Bazen doğal yaşlı ormanların ekosisteminin yenilenmesini ve tekrar filizlenebilmesini sağlamak için büyük çaplı bir orman yangını gerekir.